

A semmiből a semmibe. Radu Jude *Aferim!* című filmjéről

0.

Mielőtt hozzálátnék az *Aferim!* elemzéséhez, le kell szögezmem néhány dolgot. Nem vagyok nagy filmnéző, viszolygok az olyan kérdésektől, mint hogy „te még nem láttad?!”, mert művészetellenesnek gondolom őket. Sok filmet láttam, de távolról sem annyit, hogy „szakértőnek” nevezhetném magam, és a forgatás sem érdekel annyira, hogy a műszaki terminusokkal tisztában lennék. Ugyanakkor rendkívüli módon izgat a román újhullám, nem a díjak miatt, melyeket, mint tudjuk, nem kapják, hanem adják, mint inkább azért, mert úgy érzem, egy nagyon is meghatározó valóságot mutatnak be nagyon tehetségesen és merészen.

1.

Igaz viszont, hogy az *Aferim!*, szerintem legalábbis, nem tartozik az újhullám filmjei közé. Cristi Puiu, Cristian Mungiu, Corneliu Porumboiu és a többiek filmjei a romániai jelent mutatják meg, míg az 1977-ben született Radu Jude műve az 1835-ös múltból beszél. Ezt nem is annyira a múlt–jelen szembeállítás kedvéért mondom: a *közelítések*, a szemléletmódok közötti különbséget szeretném kiemelni.

Az *Aferim!* egyébként úgy múlt, mint *A rózsza neve* vagy a *Tizenhét hattyúk*. Azaz van egy „hiteles” rétege, régies szavakkal és fordulatokkal, korhű díszletekkel és jelmezekkel (pontosabban: olyan szavakkal és fordulatokkal, díszletekkel és jelmezekkel, melyeket a néző hitelesnek érez), és egy olyan rétege, amelyről csak a leggyanútlanabbak képzelhetik, hogy hiteles. Mint Ecónál és Esterházynál, ez a réteg az intertextusok

révén valósul meg – a film végén egész lista olvasható, milyen művekből is ihletődött a Radu Jude és a Iași-i prózaíró, Florin Lăzărescu írta forgatókönyv –, de a lista nélkül is gyanakodhatunk Anton Pannra és Creangăra, sőt, Slavicira, aki meg sem jelenik a felsoroltak között, ám az egyik jelenetben a kocsmárosné azt mondja, „visszatért Lică”, és a *Jószerencse malma* főszereplőjét Lică Sămădăulnak hívják.

A művészet tétje mindig a ma, még ha ezt nem is publicisztikusan kell érteni, hanem úgy, hogy egyetlen művész sem érintetlen, nem maradhat és nem is akar érintetlen maradni attól a kortól, amelyben él. Jude elkerüli azt a veszélyt, hogy művét propagandaként értelmezzék, de szembe kell néznie azzal a másikkal, hogy történelmi, kosztümös filmként érzékelik, és vagy „hazugnak” minősítik (ez a reakció élénken emlékeztet azokéra, akik azon szoktak felhorkanni, hogy Dávid Ferenc megkíván egy nőt), vagy pedig tudatuk külön rekeszébe teszik, ahol a problémátlan dolgokat őrizgetik.

2.

„Radu Jude filmje (...) a mai Romániában létező romaellenes rasszizmus témáját boncolgatja” – írja Veronica Lazăr és Andrei Gorzo egy jobb sorsra érdemes tanulmányban.¹ A szerzők lelkendeznek, hogy „az *Aferim!* vállaltan politikai film”,² holott szerintem semmiképpen sem nevezhető annak – éppen ezért érzem sarkítottnak Doru Pop kritikáját is.³ Az *Aferim!* nem Costa Gavras vagy Michael Moore filmje. Nőellenesség, antiszemitizmus, korrupció, tehetetlenség, nyomor egyformán akad benne, így hát inkább gondolom Judét Lucian Pintilie utódjának, aki főleg a *Miért húzzák a harangokat?* rendezőjeként Caragiale és ezen keresztül egyfajta Románia noirt mutat meg: a Pintilie-filmben végig sár van és sötét, vagy alig-fény, mesterséges fény – holott a történet a *Farsang* című vígjátékon alapul.

1 Veronica Lazăr – Andrei Gorzo: *Aferim!* – ceva nou în cinemaul românesc (*Aferim!* – valami új a román filmművészetben). In: Andrei Gorzo és Andrei State (ed.): *Politicile filmului. Contribuții la interpretarea cinemaului românesc contemporan* (A film politikái: Elemzések a kortárs román filmművészetről). Editura Tact, Cluj-Napoca, 2014, 301–311.

2 Uo. 309.

3 http://adevarul.ro/news/societate/excesul-ideologie-dauneaza-grav-cinemaui-1_55054e0c448e03c0fd920e60/index.html. (Az ideológiai túlzás súlyosan károsítja a filmforgatást.) Letöltve 2016. július 23-án.

Jude műve nem sáros és sötét, legalábbis jelenszzerűen nem, bár rengeteg sár és, ahogy már mondtam, nyomor van benne. Az embert valósággal megrázza az a szörnyű ellentét, mely egy XIX. századi nyugat-európai vagy akár erdélyi táj, és a filmben ábrázolt ókirálysági között feszül, holott érződik, hogy a rendező és Marius Panduru operatőr kerül a fényűző helyeket, mint amilyen a mogoşoiaiai Brâncoveanu-palota. Ennek dacára a XIX. századi Erdélyen nem lehetett volna úgy végigmenni, hogy az ember ne „botoljon” egy Bánffy- vagy Rhédey-kastélyba.

A meglepően soványka történet ugyanis erről szól: egy pandúr és a fia végiglovagolnak Havasalföldön, hogy elfogjanak egy romát, aki egy bojárától a feljelentés szerint pénzt lopott, noha később kiderül, annak feleségével hált. A pandúr már öregszik, sántít és nagyokat köp, s a fiát azért viszi magával, hogy „emberré váljon”. Az úton folyamatosan magyaráz neki, közmondásokat és szólásokat ont magából, egy városban, már azután, hogy elkapták a szökevényt, kurvát fizet neki – szóval az életre akarja felkészíteni. Ami „természetesen” azt jelenti, hogy a korrupcióba és a nemtörődömségbe is beavatja: pénzt ad a másik vármegye pandúrjának, hogy hagyja őket tovább keresni (az összeget a másik el is várja), sorsára hagy egy embert, akit megvertek a betyárok, és annak ellenére elviszi a cigányt a bojárhoz, hogy a fia kérleli, ne tegye, és hogy ő maga bebizonyította már, nem mindig érdeklí az igazság. De mint Romániában gyakran, soha nem lehet tudni, melyik az az igazság, amelyik mégiscsak van olyan fontos, hogy nem törődik a szép szóval ebben a szép szavakra inkább, mint szigorú szabályokra épülő kultúrában. Ugyanilyen váratlan, hogy a bojár saját kezűleg heréli ki a cigányt, s a heréjét a felesége felé hajtja, bár ez is ismert jelenség: a „mindent elintézőnk” hálózatában akad, amit semmiképpen sem tud elintézni senki fia. A kegyetlenség pedig láthatóan megrendíti a pandúrt, aki maga is próbált felszólalni az elfogott szökevény mellett, ám a bojár látványosan megalázta, s önmaga megnyugtatására annyit mond a fiának, „hagyd el, nem a testvéred”.

Mindaz, ami itt folyik, Lucian Boia állítását támasztja alá, aki szerint nem a román ilyen vagy amolyan, hanem a történelem formálta meg a románságot is: a néhány kivételtől (Mircea cel Bătrîn, Ştefan cel Mare, Alexandru cel Bun stb.) eltekintve rövid életű fejedelmi uralkodások váltakozásában a kisember megszokta, hogy ma ez parancsol, holnap viszont már nem biztos, hogy ő, okosabb tehát jóban lenni mindenkivel, de lelki értelemben senkibe nem fektetni túl sokat.

3.

A film a semmiben kezdődik, és a semmiben végződik, noha vidám zenével. A végtelenből érkezik apa és fia, csak a hangjukat halljuk az archetipikus és pittoreszk román tájban, ahogy a pandúr a pestisről beszél Ionițának, később jelennek meg csupán a néző számára is. A végén szintén a pandúr beszél, de a fia szomorúan mered maga elé. Felnőtt már: elkezdte nem érteni a világot. Az *Aferim!*-nek az az egyik legnagyobb erénye, hogy nem hazudik a beavatásról.

Lazăr és Gorzo szerint Teodor Corban Amza Pellea jelentőségű színésszé válik ebben a műben, maga Corban pedig azt nyilatkozta egy interjúbán, hogy a rendezők azt kérték, legyen minél természetesebb. Ha ezt kérték, és ő hallgatott rájuk, akkor valóban remek munkát végzett, én azonban azt hiszem, hogy bármit is kérni csak egy jó színésztől lehet. A Iași-i társulat tagja már Corneliu Porumboiu *Forradalmárok*jában is nagy alakítást nyújtott. Elméletem szerint egy románnak amúgy sem nehéz színésznek lennie. Ha figyelembe vesszük, amit Boia is mond, belátjuk, hogy egy ennyire kiszámíthatatlan világban rugalmasnak, hajlékonynak kell lenni, nem szabad túlságosan ragaszkodni semmihez és senkihez, egyik identitásból a másikba kell bújni.

Amza Pellea azoknak a színészeknek a sorába tartozik, akiknél semmilyen „művészi eszközt”, semmilyen reflexivitást nem lehet észrevenni – a románok közül mások mellett még Gheorghe Dinică említhetjük, a nemzetközi porondról pedig Jean Gabint, Spencer Tracyt és Robert de Nirót. Ezek (és sokan mások) úgy játszanak, ahogy levegőt vesznek. Corban is játszi könnyedséggel csinálja végig a rendező partitúráját, akinek a sok intertextust ellenpontozandó egy „ösztönös” színészre volt szüksége (azért teszem idézőjelbe a fogalmat, mert ilyen valójában nincsen. Ösztönösen nem lehet megtanulni majd' kétórányi szöveget.) A pandúr alakja olyan, hogy nem is tudjuk elképzelni másképp. Corban minden jelenetben ott van, a legtöbben hangsúlyos a jelenléte, egy idő után már azért is, mert tudjuk, hogy ő a főszereplő.

A szereposztás különben is káprázatos. Alexandru Dabija, akinek az alapfoglalkozása rendező, kiválóan játssza el a kegyetlen bojárt, ez azonban mindössze annyit jelent, hogy Corbannal együtt a jónál is jobbak. A világ nem bicsaklik ki, és ez minden művészi alkotás esetében nagyon fontos.

Lazăr és Gorzo azt mondja, az *Aferim!* a 2010 utáni román filmek legjelentősebbike. Mint említettem, én nem láttam annyi filmet, hogy ezt kijelenthetném. De az *aferim* török szó, azt jelenti, „bravó!”. És ezt mondhatom én is nyugodtan.